

УДК 159.072:371.134

Тетяна Остафійчук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри роботи з персоналом,
юридичної психології, педагогіки та
політології Академії управління МВС

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КРЕАТИВНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ-ЛІНГВІСТІВ

Визначаються мета, основні завдання, функції, принципи та методика психологічного тренінгу педагогічної креативності. Розглянуто основні компоненти педагогічної креативності та психологічні особистісні характеристики викладачів, які враховувалися при конструюванні програми тренінгу та підборі психотренінгових вправ.

Определяются цель, основные задания, функции, принципы и методика психологического тренинга педагогической креативности. Рассмотрены основные компоненты педагогической креативности и психологические личностные характеристики преподавателей, которые учитывались при конструировании программы тренинга и подборе психотренинговых упражнений.

A purpose, basic tasks, functions, principles and method of the psychological training of pedagogical creativity is given. The basic components of pedagogical creativity and psychological personality descriptions of teachers which was taken into account at constructing of the training program and selection of psychological training exercises are defined.

Ключові слова: педагогічна креативність, викладачі-лінгвісти, психологічний тренінг.

Ключевые слова: педагогическая креативность, преподаватели-лингвисты, психологический тренинг.

Keywords: pedagogical creativity, teachers-linguists, psychological training.

У розвитку педагогічної креативності викладача-лінгвіста головна роль, на нашу думку, належить удосконаленню його особистості, професійній самосвідомості, професійним позиціям як системі стосунків з іншими людьми в педагогічній діяльності.

Психологічною основою тренінгу слугує розвиток тих властивостей, які є ознаками креативності, перебудова структури особистості педагога, що визначає подальші зміни його ставлення до себе, своєї професійної діяльності.

Під час конструювання програми і проведення психологічного тренінгу нами враховувалися теоретичні напрацювання і практичний досвід у цій сфері (Л.В. Баженова, І.В. Вачков, М.М. Кашапов, Л.І. Мороз, Н.В. Рождественська, С.І. Макшанов, Л.А. Петровська, Н.Ю. Хрящева та інші).

Нами було визначено, що рівень педагогічної креативності може підвищуватися засобами психологічного тренінгу шляхом створення оптимальних умов діяльності викладачів-лінгвістів, а також цілеспрямованого розвитку тих особистісних характеристик, які властиві креативним педагогам.

Педагогічна креативність пов'язується з пошуком нових педагогічних ідей, рішень і вибором найкращих варіантів навчання. Для цього потрібно розвивати у викладача творче мислення, яке у педагогічній діяльності, як і у будь-якій іншій, залежить від суб'єктивних характеристик особистості. У конструюванні програми тренінгу та підборі психотренінгових вправ нами враховувалися такі з них: творча уява, що робить її необхідною умовою професійної творчості; розвиненість інтелекту, яка спонукає викладача до розмірковування, упорядкування знань, пошуку й аргументації власного рішення існуючої (можливої) педагогічної проблеми; відкритість до нового в пізнанні (когнітивна відкритість) як ставлення педагога до нової інформації, досвіду, легкість у сприйнятті нових ідей; професійний кругозір, що визначає його здатність до саморефлексії фахових знань, діяльності тощо. Хоча ці властивості формуються впродовж усього професійного життя, їхній розвиток може здійснюватися цілеспрямовано, засобами психологічного професійного тренінгу в різних формах підвищення кваліфікації.

Психологічні властивості викладача-лінгвіста, які проявляються у таких визначених нами структурних компонентах педагогічної креативності, як мотиваційно-емоційному, когнітивно-креативному, проектувально-конструювальному та організаційно-комунікативному, можуть бути предметом формування і саморозвитку.

Засобом розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів може слугувати психологічний тренінг. Адже це не тільки напрацювання методичних та дидактичних умінь, а й тренінг психіки, для чого у педагога повинні бути своя власна шкала самооцінок і психотехнічні процедури для зміни своїх станів. Тому особлива увага нами приділялася розвитку в педагога мотивації до самоактуалізації, педагогічної рефлексії, а також до використання прийомів психологічного розвантаження (релаксації) і психологічної самозахисності. Психологічний тренінг розглядається нами як запланований процес, призначений надати або поновити знання та навички, розвинути в педагогів ті здібності та властивості, які характерні креативним особистостям.

Під час планування тренінгової програми нами не ставилося за мету досягнення максимального рівня педагогічної креативності учасників тренінгу. Адже як інтегративна властивість особистості педагогічна креативність не є сталою і незмінною впродовж життя, її прояв залежить від багатьох зовнішніх умов та особистісних чинників. Підвищення її рівня – це послідовний тривалий процес, який потребує постійного підкріплення у вигляді нових знань, тренування творчого мислення, сприятливих умов і пізнавальної, діяльній та особистісної мотивації до активної креативної діяльності. Тому головне завдання нами вбачалося у тому, щоб дати поштовх розвитку педагогічної креативності, допомогти викладачам-лінгвістам у визначенні напрямів роботи над собою за спеціально створеною нами тренінговою програмою.

Отже, метою психологічного тренінгу розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів є актуалізація особистісного творчого потенціалу педагогів і оптимізація цього процесу.

Реалізації мети в межах тренінгової програми підпорядковане виконання низки завдань:

- формування мотивації до креативної педагогічної діяльності та відкритості до нового когнітивного досвіду;
- створення креативного мікросередовища;
- актуалізація педагогічних креативних властивостей, наявних у викладачів-лінгвістів;

- розвиток лінгвістичного інтелекту та комунікативних умінь;
- навчання креативним способам мислення у розв'язанні проблемних педагогічних ситуацій;
- навчання організації креативної діяльності учнів і студентів у процесі вивчення іноземної мови;
- реалізація можливостей інформаційно збагаченого мікросередовища у розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів;
- оволодіння вміннями репрезентувати креативні педагогічні досягнення;
- формування здатності викладачів до рефлексії;
- розвиток особистісних рис, властивих креативному педагогу;
- збагачення професійного і життєвого досвіду.

Наш підхід до конструювання тренінгу як засобу розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів базується на таких основних положеннях:

1. Основою педагогічної креативності викладачів іноземних мов є педагогічні знання та лінгвістичний інтелект.

2. Розвиток педагогічної креативності відбувається за умов активних дій викладачів.

3. В основі психологічного тренінгу мають бути такі пізнавальні засоби і способи: змістовний аналіз (виявлення загальних умов виникнення ситуації), змістовна рефлексія (відстеження відповідності власних дій загальним умовам), планування (прогнозування і мисленнєве моделювання процесу виконання запланованого). Такі засоби дають змогу отримати суттєву інформацію і здійснювати необхідні змістовні узагальнення.

4. Зміст тренінгу педагогічної креативності повинен відтворювати специфічні особливості творчої практичної діяльності під час викладання іноземної мови і побудований так, щоб спонукати викладача до постійного пошуку власних підходів щодо її реалізації.

5. У процесі творчості змінюється і особистість викладача-лінгвіста. Насамперед зміни відбуваються саме в інтелектуальній сфері. Для вирішення проблем потрібно набути необхідні лінгвістичні знання і опанувати методичні техніки. Чим вищий рівень осо-

бистісного розвитку педагога-лінгвіста, тим ефективніше він організовує навчальний процес, сміливіше використовує нетрадиційні методики, краще розуміє студентів (слухачів). Він більшою мірою демонструє готовність до змін, до відмови від стереотипів у професійній діяльності.

б. Для розкриття творчих здібностей у педагогічному процесі потрібне підвищення психологічної компетентності. Саме психологізація педагогічної діяльності в умовах тренінгу сприяє розвитку творчих здібностей педагогів.

У психологічній практиці найскладнішою є проблема визначення методологічної основи і принципів побудови тренінгових програм.

Принципи, зазвичай, виконують функцію формування загальної стратегії. Правила ж визначають приватні тактики різних видів творчої діяльності і самовиховання творчих здібностей особи. Оскільки творчий процес не є лінійним, чимало операцій може здійснюватися водночас або у зворотному порядку. Більш того, окремі вказані ланки розумового процесу можуть мінятися місцями. Реалізація психолого-педагогічних принципів зумовлена соціальним замовленням, вимогами сучасної педагогічної діяльності, а також потребами педагога [3]. Основні принципи тренінгу нерозривно пов'язані із загальнодидактичними [1].

Розглянемо принцип створення мотиваційного мікросередовища. Для проведення тренінгових занять із розвитку креативності спеціалісту потрібне занурення в діяльність, захоплення цим процесом та виклик своєрідного “поток”. Щоб увійти в такий стан, учасникам тренінгу потрібно мати позитивний настрій, мотивацію досягнення мети, вміння підтримати відповідний фокус та концентрацію уваги на діяльності, прагнення до виконання складних завдань, оптимальних стосовно їхнього рівня та здібностей. Саме тому в конструюванні тренінгових вправ психолог повинен ставити перед кожним учасником індивідуальні завдання, орієнтовані на їхні можливості та цілі. Це підвищує мотивацію та інтерес у процесі тренінгу. Психолог заохочує і підкріплює досягнення учасників, порівнює його не з результатами інших, а з його власними, побудованими на минулих успіхах і невдачах з індивідуальними стан-

дартами. Підсумком подібних стратегій у тренінгу креативності є зростання привабливості успіху, впевненості у своїх силах. Саме така діяльність може заохотити самостійність учасників, викликати прояв оригінальності, ініціативи, інтелектуальної гнучкості, винахідливості та новизни.

Реалізація принципу створення рефлексивного мікросередовища ґрунтується на створенні деяких умов: у мисленні – критичного настрою і пошуку загального обґрунтування для аналізу ідей; у діяльності – цільових установок, які мотивують учасника до дій за реальної відсутності засобів досягнення цілей цієї ідеї; організація дій з контролю і самоконтролю, оцінки і самооцінки; у спілкуванні – відносин кооперації під час спільного пошуку основ для оцінки результату і процесу творчої діяльності. Особистісний аспект рефлексивно-діяльнісного принципу спрямований на розвиток здібності до усвідомленого вибору цінностей і формування уявлень про зміст та смислові межі ситуації. Це дає змогу ще більше осмислити проблему, яка стоїть у процесі виконання креативного завдання, та окреслити шляхи її творчого перетворення.

Принцип організації пошуково-евристичного мікросередовища ґрунтується на спеціально створеній у процесі тренінгу ситуації, яка забезпечує появу в учасників потреби в пошуку виконання професійних завдань. Учасники тренінгу мають засвоїти різні способи і прийоми творчої діяльності. Завдяки цьому принципу у фахівців формуються необхідні операційні механізми виконання творчої діяльності – когнітивні та особистісні, розвивається оцінювальна функція. Саме завдяки кваліфікованому конструюванню вправ для тренінгу креативності така функція починає сприйматися як універсальний критерій оцінки особистості й дає змогу підвищити значущість творчих розв'язань, створює передумови для творчої самореалізації особистості.

Принцип вільного вибору і безоцінкових суджень передбачає розуміння творчості як здібності виразити своє особливе неповторне ставлення до матеріалу. Ведучий повинен дати кожному учаснику свободу вибору та можливість проявляти творчий підхід до справи. Свобода вибору може передбачати право на помилку. Креативне розв'язання проблем ускладнюється, якщо учасників бу-

дуть критикувати за помилки або невдачі. Тому в правилах тренінгу креативності потрібно передбачити положення, які забороняють критику ідей. Це можна дозволити лише у випадках застосування “мозкового штурму” або методу “синектики”, де використовуються інші правила розв’язання проблемних ситуацій.

Розглянемо принцип адекватного рівня труднощів. Унаслідок індивідуальних відмінностей у когнітивних стилях людей не всі учасники тренінгу можуть показувати високі результати, пропонувати оригінальні рішення, бути дуже гнучкими, тому для розроблення тренінгових завдань потрібно визначати реальні цілі, виходячи з когнітивних здібностей. Цілі, які ґрунтуються на рівнях власних досягнень, дають відчуття впевненості, компетентності, що позитивно впливає на підвищення ймовірності досягнення успіху та мотивації.

Принцип навчальних проблемних ситуацій підтверджує, що навчальні проблемні ситуації сприяють формуванню і закріпленню креативних умінь, викликають потребу долати труднощі, адже, на думку А.В. Фурмана, “проблемна ситуація – вихідний момент продуктивного мислення, джерело та стимул пошукової пізнавальної активності і творчої діяльності людини” [5, 34]. Проблемні ситуації варто підбирати зі сфери професійної діяльності фахівця або з реального повсякденного життя. Це забезпечить варіативний пошук розв’язання проблем, уможливить гнучкість застосування набутих знань, дозволить ретельно розробляти задумані ідеї.

Принцип чергування логічної й евристичної діяльності застосовується для того, щоб в учасників тренінгу не формувалася стереотип виконання одноманітної роботи за конкретними правилами. Потрібно розвивати у них здатність творчо підходити до розв’язання проблем, але при цьому дотримуватися логіки, пропонувати реалістичні рішення.

Принцип активізації компонентів творчого мислення полягає в потребі розвивати в людини здатність не звертати увагу на зовнішні перешкоди, а, отже, формувати вміння зосереджуватися, розвивати фантазію, уяву; позбавлятися від відсталості мислення; не боїтися ризикувати і пробувати; мати адекватну самооцінку.

Принцип спадкоємності уможливорює безперервний логічний перехід від теми до теми, підбиття підсумків роботи, зворотний зв'язок.

Принцип залученості у креативний процес означає створення умов, необхідних для виникнення внутрішньої мотивації творчості: ступінь оволодіння матеріалом; організація позитивних емоційних переживань у процесі роботи з творчим матеріалом; відчуття задоволеності результатом праці (позитивне підкріплення); підвищення чутливості процесів сприйняття, пов'язаних із творчістю. Повинна формуватися взаємна потреба та інтерес до спільної діяльності.

Принцип діалектичної єдності передбачає, що жодна властивість творчого мислення не може в своїй реалізації бути ефективною, якщо вона не співвідноситься з протилежною їй властивістю. За умов, коли будь-яка проблема неоднозначна і багатопланова, потрібна, на думку Ю. Кулюткина, врівноваженість між прагненням до нового і критичністю його оцінки. Аналогічно повинні врівноважуватися та співвідноситися між собою такі інтелектуально-особистісні властивості, як дивергентність і конвергентність, лабільність і стереотипність, імпульсивність і рефлексія тощо.

Розглянемо принцип інформаційного взаємозбагачення. Творча самоактуалізація – це процес, який припускає, що кожного разу, роблячи вибір, людина здійснює його на користь особистісного зростання. Тобто, діє така установка, як схильність до всього підходить творчо, відмовляючись від уявлення, ніби творчі здібності обов'язково повинні привести до створення якої-небудь продукції. Це поняття, на думку А. Маслоу, охоплює розвиток творчого і духовного потенціалу педагога, забезпечує максимальну реалізацію всіх його можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, світу і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери і духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності.

Зміст тренінгу спрямований на формування пізнавальних здібностей, потрібних для становлення творчих властивостей особистості педагога-лінгвіста, які розвиває не саме знання, а спеціальне його конструювання. Зміст – це те, що повинно бути засвоєне, єдність всіх елементів об'єкта, їх відносини, зв'язки тощо. Сутність програми розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів передбачає реалізацію особистісно значущих цілей.

Тренінг формує ставлення до навчального предмета і педагогічного процесу як до засобу самореалізації, розвитку, що створює сприятливе підґрунтя для творчості. Процес розвитку творчих здібностей особистості тільки тоді досягає своєї мети, коли активізується та інтенсифікується процес самоактуалізації педагога.

Основна стратегія програми тренінгу креативності педагогів-лінгвістів орієнтована на створення можливості для розвитку здібності до творчого виконання педагогічних завдань, готовності до подальшого особистісного і професійного зростання на творчій основі. Психологічний механізм реалізації стратегії розгортається в процесі здійснення таких функцій психологічного тренінгу [3]:

1. Надання допомоги викладачам у процесі ревізії власної психологічної картини педагогічної діяльності, зіставленні її з креативними зразками (діагностична функція).

2. Створення умов, які сприяють розвитку творчих здібностей, вироблення готовності до педагогічної творчості (стимульовальна функція).

3. Сприяння процесу власного творчого особистісного і професійного зростання (розвивальна функція).

4. Забезпечення поповнення багажу педагогічних (методичних, дидактичних), лінгвістичних, психологічних знань, умінь та навичок (навчальна функція).

5. Корегування в разі потреби певних елементів діяльності педагога (корегувальна функція).

6. Формування позитивних відносин і поведінки у групі (виховна функція).

Методика проведення тренінгу направлена на розвиток креативності викладача і передбачає: а) розгляд всіх відповідей, навіть несподіваних, незвичних і дивних, як відповідей цінних, гідних уваги. Під час проведення тренінгу ведучий має підкреслювати, що немає “правильних” або “неправильних” відповідей, цінною є будь-яка відповідь; б) підтримка прагнення учасників до пошуку нових і евристичних відповідей; в) створення доброзичливої атмосфери за допомогою емоційної взаємної підтримки; г) використання “дискусійних гойдалок” як засобу колективного пошуку нового, оригінального рішення обговорюваної проблеми.

Отже, для побудови та ефективного проведення психологічного тренінгу розвитку педагогічної креативності викладачів-лінгвістів, власне, як і будь-якого іншого, значну увагу потрібно зосередити на першому етапі, який би охоплював: визначення мети і завдань, складання програми, обґрунтування методологічної основи, визначення принципів та умов, розроблення комплексу психологічних засобів і психотренінгових вправ та безпосередню апробацію тренінгу.

Такий підхід до організації психологічного тренінгу (елементи якого потім можуть застосовуватися його учасниками в подальшій педагогічній діяльності) сприяє, по-перше, формуванню вміння всебічно оцінювати продукт індивідуальної чи колективної творчості, а по-друге, стимулює прояв системності, гнучкості і нестандартності мислення. Останнє може виявитися у відмові від традиційних шляхів розв'язання проблеми, знаходженні нових засобів досягнення поставленої мети, які згодом можуть втілитися у педагогічній діяльності.

Список використаних джерел

1. Бажанюк В.С., Остафійчук Т.В. Принципи побудови тренінгу креативності для майбутніх професіоналів // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк, 24–25 трав. 2007 р. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2007. – С. 150–154.

2. Баженова Л.В. Мотивація професіонального самосовершенствования учителя // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 36–38.

3. Кашапов М.М. Психология творческого мышления профессионала. – М.: Персэ, 2006. – 688 с.

4. Мороз Л. Основи професійно-психологічного тренінгу: (У запитаннях і відповідях): навч. посіб. – К.: Вид. Паливода А.В., 2004. – 130 с.

5. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: монографія. – Тернопіль: Астон, 2007. – 164 с.

Стаття надійшла 27.03.2009.